

voldoende partijen over, die een zeer goede boterham verdienden aan de verbouw en het vervoer van suiker en koffie.

Zoals gezegd blijkt het moeilijk te zijn om veel nieuws te leren over de demografische ontwikkeling van de 'slavenmachten'. Op beide plantages zijn de sterftecijfers hoger dan de geboortecijfers, hoewel het verschil in de loop van de tijd steeds kleiner werd. Ook hier bevestigen de cijfers van de beschreven plantages het algemene beeld, zowel van Suriname als van het Caribische gebied in het algemeen.

Het boek wijst ook op het bekende verschijnsel van de plantagedirecteuren, die niet gehuwd waren en vaak samenwoonden met een slavine. Het resultaat van zo'n cohabitatie waren de mulatten, die wel genoemd worden, maar niet geteld. Hoe groot was het percentage mulatten en geeft dit percentage aanleiding om op te merken, dat vrijwel alle slavinnen voortdurend bloot stonden aan seksuele exploitatie door de blanken?

Van beide plantages is bekend, hoe de behuizing van de slaven er uit gezien heeft. Terecht berekent de auteur het gemiddeld aantal slaven per wooneenheid, maar hij legt geen verband met de demografische ontwikkeling. Zou het niet mogelijk zijn, dat de nataliteit (die op 'Mon Bijou' hoger was dan op 'Roosenburg') mede beïnvloed werd door de grotere privacy voor paren?

In een uitvoerige slotbeschouwing werpt de auteur nog een keer de vraag op, waarom de Surinaamse suiker- en koffiplantages als 'Roosenburg' en 'Mon Bijou' in bedrijf bleven toen duidelijk werd, dat zij de terugbetaling van het in deze plantages geïnvesteerde kapitaal alsmede de daarover verschuldigde rente niet konden opbrengen. Zonder protectie van de Surinaamse Producten in patria bleken grote aantallen plantages in de Nederlandse Guyana's onrendabel. Overigens was het noodzakelijk om toch steeds nieuwe investeringen te doen zowel in de verbetering van gebouwen en machines als in de aanvulling van de slavenmacht van de plantages. Was dat geen goed geld naar kwaad geld gooien, zo vraagt de auteur zich af. De verstandige Nederlandse regentenfamilies met aandelen in de Surinaamse plantages hadden hun familiekapitaal toch veiliger in Europese staatsleningen en lijfrenten kunnen beleggen?

Weer laten de archieven van 'Roosenburg' en van 'Mon Bijou' evenmin als de papieren van de belangrijkste investeerders op dit punt iets los. Misschien had de auteur maar te rade moeten gaan bij een aantal grote banken en beleggers uit deze tijd. Zij steken immers steeds weer aanzienlijke bedragen in landbouw- en industrieprojecten in de Derde Wereld waardoor net als vroeger in Suriname grote sommen worden afgeschreven als oninbare schulden. Nog steeds bestaat de mythe, dat er in de tropen vele gouden kansen liggen en schier ongekende mogelijkheden. En ondanks de vele risico's zullen ook in de toekomst de internationale investeringen in de Derde Wereld wel blijven vloeien, hoe grondig Gert Oostindie en zijn 'tale of two plantations' ook een einde tracht te maken aan de fabel van tropische landbouw, goedkope arbeid, exotische producten en hoge winsten.

P. C. Emmer

MIDDELEEUWEN

F. J. Bakker, *Bedelorden en begijnen in de stad Groningen tot 1594* (Dissertatie Groningen 1988, Groninger historische reeks III; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1988, x + 379 blz., f49,50, ISBN 90 232 2360 8).

Sedert Jacques le Goff in 1968 en 1970 op tamelijk opmerkelijke wijze een verband heeft gelegd

tussen de stichting van bedelordekloosters en de ontwikkeling van steden is door diverse beoefenaren van de stedengeschiedenis aandacht besteed aan de bedelorden. Voor wat de Nederlanden betreft zijn onlangs verschenen een studie van W. Simons over de bedelorden in Vlaanderen en de hier te bespreken dissertatie van F. J. Bakker over zowel de bedelordekloosters als de begijnengemeenschappen in de stad Groningen. De door Bakker gemaakte combinatie ligt voor de hand. Evenals de bedelorden komen de begijnengemeenschappen voort uit de dertiende-eeuwse christelijke annoedebeweging en vindt men begijnen net als bedelordekloosters voornamelijk in steden. Bovendien ontstaan de bedelordekloosters en de begijnenconventen in Groningen in ongeveer dezelfde periode, namelijk in de tweede helft van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw: ook elders in de Nederlanden de tijd van de eerste golf van bedelorde- en begijnvestigingen.

Twee vragen staan in de studie centraal: ten eerste, hoe ontwikkelen zich de diverse kloosters en conventen en ten tweede, hoe is de verhouding tussen die instellingen en de stedelijke gemeenschap. Ruime aandacht wordt besteed aan de aard en de mogelijkheden van het bronnenmateriaal. Dit is niet overbodig, want het lacuneuze karakter van het bronnenbestand blijkt op tal van punten beperkingen aan het onderzoek te hebben opgelegd. Is er voor de stichtingsperiode van de instellingen nog redelijk wat materiaal voorhanden, voor de tijd daarna zijn tot het midden van de vijftiende eeuw de gegevens uiterst schaars. Niettemin is de auteur er in geslaagd de diverse deelonderwerpen op een degelijke wijze te behandelen en de vragen die hij zich heeft gesteld zo te beantwoorden dat men het over het algemeen, zij het niet altijd, met hem eens kan zijn.

Het minderbroedersklooster te Groningen wordt in 1253 voor het eerst genoemd in de kroniek van Menko. Waarschijnlijk is het in de jaren veertig gesticht met instemming van de bisschop van Utrecht en diens prefect ter plaatse. Het dominicanenklooster is veel jonger. Het is in 1308 gesticht als een dochterklooster van het uit 1276 daterende klooster te Winsum. De vestiging komt tot stand dank zij de schenking van een terrein door de prefect. Aan het stedelijk karakter van Groningen in de tweede helft van de dertiende eeuw behoeft niet te worden getwijfeld. Al eerder, in 1227, wordt de nederzetting *civitas* genoemd. Groningse kooplieden blijken in die tijd handel te drijven op de Oostzee en in 1257 ontvangen zij handelsprivileges van de koning van Engeland. In 1246 wordt de A-kerk als tweede parochiekerk van de Martinikerk afgescheiden en in 1262 blijkt de plaats reeds met muren en torens te zijn versterkt. Ten opzichte van Le Goffs suggestie dat het wel of niet aanwezig zijn van een bedelordeklooster mogelijk als criterium kan dienen bij de vraag of een nederzetting wel of geen stad is, stelt Bakker zich voorzichtig op. Wel stelt hij terecht dat de hypothese van Le Goff voor het Oversticht niet opgaat en dat niet in elke plaats met een stedelijk karakter een bedelordeklooster wordt gesticht, anderzijds vermijdt hij echter een antwoord te geven op de vraag of Winsum in 1276, wanneer de dominicanen zich daar vestigen als stad beschouwd zou kunnen worden op grond van andere dan alleen het bedelordencriterium.

Het schaarse bronnenmateriaal geeft slechts in geringe mate informatie over de broeders die de twee bedelordekloosters bevolken. Toch konden enkele globale conclusies worden getrokken. Onder de minderbroeders ziet men leden van gezeten families uit de stad Groningen, zij het niet de alleraanzienlijkste. Daarnaast zijn veel franciscanen afkomstig uit Friesland, de Ommelanden en Drenthe. Voor wat betreft het klooster van de dominicanen is de situatie op dit punt minder duidelijk; de bevolking lijkt er mobieler. Anders dan bij de minderbroeders is bij de dominicanen de benoeming van prioren een zaak van de provinciale kapittels. Aldus kunnen

prioren van buiten worden benoemd, en ook gewone broeders kunnen op aanwijzing van bovenaf van het ene naar het andere klooster worden overgeplaatst. Een Groningse familienaam komt Bakker in het Groningse dominicanenklooster slechts één keer tegen. Wel blijken ook hier, in ieder geval in de vijftiende eeuw, kloosterlingen uit de omgeving van de stad te komen. Het is in dit verband jammer dat de bronnen zo weinig gegevens bevatten over de activiteiten van de kloosters in hun termijngebieden, dat wil zeggen in de onder hen ressorterende preek- en bedelgebieden. Immers door hun relatie met de bevolking buiten de stad leveren de bedelmonniken een eigen bijdrage aan de aantrekkingskracht van de stad op het omliggende platteland en versterken zij de centrumfunctie van de stad.

Ten aanzien van de vraag of de twee bedelordekloosters van meet af aan binnen de stedelijke versterking hebben gelegen is de auteur niet helder. Net als de vrouwenconventen liggen het minderbroeders- en het dominicanenklooster in het noordelijke deel van de stad achter de burgerlijke bebouwing aan de noordzijde van de twee grote markten. Bakker oppert de mogelijkheid dat aan de in 1262 voor het eerst genoemde muren en torens een stadsversterking vooraf is gegaan. Het feit dat de straat direkt achter de stadsmuur in het noorden en westen van de stad de naam *stadstraat* of *stadweg* draagt en dat deze naam eveneens wordt gebruikt voor twee straten in het centrum van de stad, waarvan één direkt ten zuiden van de minderbroeders, doet hem vermoeden dat er aanvankelijk een veel zuidelijker gelegen stadsversterking heeft bestaan, waar het minderbroedersklooster buiten zou hebben gelegen. 'Ook van het Jacobijnenklooster', zo oppert Bakker 'zou dit dan te veronderstellen zijn hoewel dit klooster later is gesticht'. Met dit betoog kan men het moeilijk eens zijn. De veronderstelde ligging van een oudere bevestiging zo dicht achter de stedelijke bebouwing ten noorden van de markten zou wel door heel wat meer gegevens gestaafd moeten worden dan alleen door een weinig zeggende straatnaam. Het tracé is althans niet erg aannemelijk. Bovendien is de opmerking over het dominicanenklooster niet juist. Wanneer in 1308 de grond waarop dit klooster zal worden gebouwd aan het klooster te Winsum wordt geschonken wordt de stadsmuur als begrenzing genoemd. Dit kan niet anders zijn dan de uit later tijd bekende noordelijke stadsmuur.

Op de vraag of de bedelordekloosters binnen of buiten de stadsversterking zijn gebouwd gaat de schrijver in naar aanleiding van de opvatting van Le Goff dat bedelorden hun kloosters aan de rand van stedelijke agglomeraties stichten en zo hun zielzorg vooral richten op immigranten die zich eveneens daar vestigen. Afgezien van de wat verwarrende benadering van de relatie bedelordekloosters-stadsversterking kan men het volledig eens zijn met Bakkers conclusie dat de twee bedelordekloosters evenals de begijnenconventen zijn gesticht aan de periferie van de bestaande stedelijke bebouwing. Alle zijn zij gelegen in het ook later nog dun bebouwde noorden van de stad.

De relatie tussen de stad en de bedelordekloosters komt onder andere tot uiting in diverse diensten van de kloosterlingen jegens stadsbestuur en bevolking. Zo treden franciscanen op als biechtvaders bij terechtstellingen en worden de kloostergebouwen gebruikt voor wereldlijke bijeenkomsten. Daarentegen zijn er kennelijk geen aanwijzingen dat, zoals elders, bedelmonniken optreden als medebezegelaars en vidimeerders van oorkonden. De auteur maakt daar althans geen melding van.

De begijnengemeenschappen die Bakker behandelt zijn het Olde Convent, dat in 1401 wordt omgezet in een klooster van de derde orde van St. Franciscus, het Vrouw-Menoldisconvent en het Vrouw-Siwenconvent. Daarnaast besteedt hij aandacht aan het Verclaren- of Nieuwe Convent, dat echter in de vijftiende eeuw moet zijn opgeheven. Het gebruik van de term convent

wijst erop dat de gemeenschappen een meer 'kloosterachtig' karakter hebben dan elders de begijnhoven. De stichtingen kunnen als typisch stedelijk worden beschouwd. De stichteressen, aan wie in drie gevallen de naam van het convent is ontleend, behoren tot aanzienlijke burgerfamilies. Ook de bewoonsters komen uit de burgerij voort.

Enigszins discutabel lijkt de wijze waarop de auteur de ingewikkelde gang van zaken bij de stichting van de conventen tracht te reconstrueren. Wanneer in 1276 vrouw Menoldis het Menoldisconvent sticht schenkt zij daaraan onder andere een stuk grond waarop een *domuncula bachinarum* staat, dicht bij het minderbroedersklooster. Deze grond zal ter beschikking komen wanneer de in het huisje wonende begijnen zijn gestorven. Naast deze dus reeds bestaande begijnengemeenschap moet er voor 1276 nog een andere zijn geweest, namelijk het oude Menoldisconvent dat in 1303 door een zekere Ava wordt verkocht aan het nieuwe Menoldisconvent. Tot zover kan men het met Bakkers reconstructie van de gebeurtenissen eens zijn, en evenzo hoeft niet te worden getwijfeld aan het feit dat de aanzet tot de oprichting van het Siwenconvent in 1284 wordt gegeven en dat het Nieuwe of Verclarenconvent van vóór 1329 dateert. Onwaarschijnlijk is echter dat het Olde Convent, dat in 1386 voor het eerst wordt genoemd, identiek zou zijn met het in 1303 bestaande oude Menoldisconvent. Bakker gaat er daarbij vanuit dat dit convent, nadat de grond waarop het staat in 1303 aan het (nieuwe) Menoldisconvent is verkocht, op een gegeven moment weer zelfstandig is geworden. Deze constructie lijkt mij wat gezocht. Waarschijnlijk heeft het Olde Convent met de Menoldisconventen niets te maken gehad. Gezien de naam zal het de oudste begijnengemeenschap zijn in de stad, zodat Groningen in 1276 vier begijnhuizen kan hebben gehad, namelijk het Olde Convent en de drie stichtingen waar vrouw Menoldis bij betrokken is geweest; de *domuncula bachinarum*, het oude Menoldisconvent en het dat jaar gestichte nieuwe Menoldisconvent.

Nuttig zijn aan het slot van de studie de tabellen betreffende vooral bestuurders, bewoners en eigendommen van de kloosters en conventen. Zij ontlasten de tekst en de noten en zijn voor de lezer een waardevolle steun bij het bestuderen van het boek. Samen met de tekst maken zij het zeer aannemelijk dat in het werk van Bakker zo ongeveer alles is bijeengebracht en geanalyseerd dat over de bedelordekloosters en de begijnen in Groningen te vinden is. Voor ieder die zich meer in den brede met bedelorden en steden in de Nederlanden bezig houdt is de studie dan ook onmisbaar.

P. A. Henderikx

D. Lambrecht, ed., *Acta processus circa synodum. Proces gevoerd door Brugge, Damme en het Vrije tegen de bisschop van Doornik voor de officialiteit te Reims en de curie te Rome 1269-ca. 1301* (Verzameling van de oude rechtspraak in België, zevende reeks; Brussel: Ministerie van justitie, 1988, xxxix + 540 blz.).

In 1914 hebben J. G. C. Joosting en S. Hzn Muller de *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen*, V, *Seendrechten* gepubliceerd. Deze bronnenpublicatie voor het bisdom Utrecht was tot nu toe het enige werk, dat door middel van een reeks teksten informatie over de seend of lekenvisitatie in de lage landen bij de zee weergaf. In deze situatie heeft Daniel Lambrecht door de uitgave van de *Acta processus circa synodum* nu verandering gebracht. Reeds door zijn doctorale dissertatie, gewijd aan *De*